

*мр Гордана Павићевић-Вукашиновић,
асистент Правног факултета у Београду*

НАСТАНАК СОЦИЈАЛДЕМОКРАТИЈЕ И МАРКСИЗМА ДРУГЕ ИНТЕРНАЦИОНАЛЕ

Сустрет или разлаз Маркса и класног покрета?

Постоји једна доста раширена тријумфалистичка верзија о континуитету победе марксизма од настанка модерног радничког покрета. Она је пошла од тога да је Прва интернационала „прокрчила пут марксизму и пружила обрасце револуционарне организације и тактике радничког покрета” (1), а да је у Другој интернационали остварен спој масовног класног субјекта, револуционарне радничке класе организоване у масовне партије, и марксизма — теорије револуционарне измене света — као њене идеологије. Као доказ за то служи чињеница да је у континенталној Европи осамдесетих и деведесетих година XIX века настао социјалистички покрет, формиран као низ националних партија (а уз њих и синдиката и других радничких организација), које су најчешће под именом „социјалдемократија” озваничиле одређене социјалистичке програме и већином марксизам као своју идеологију. Оне су се и међународно повезале у Интернационалу и, мада је ова била идејно-политички хетерогена, преминација социјалдемократије је омогућила идејну хегемонију марксизма у целини социјалистичког покрета Друге интернационале.

Заиста, непосредну основу за настанак радничких и социјалистичких партија на европском континенту створила је дуга криза капиталистичког развоја од седамдесетих до деведесетих година. Она је у већини европских земаља породила радничке партије као први облик радничког организовања. То се, збиља, није догодило у Британији, земљи најразвијенијег индустријског капитализма и најбројнијег индустријског радништва, које је до потребе аутономног политичког организовања и идеје социјализма стигло тек након прекретнице столећа, па и онда одбацујући идејну инспирацију марксизма. Могло би се, стога, закључити да је двадесетогодишња криза више погодила радништво у земљама мање развијеног капитализма и, заоштривши друштвене противречности, убрзала настанак политичког покрета радничке класе, приморавајући пролетаријат да се у отежаним условима уједини у својој борби и да делује као класа, дакле политички у Марксовом смислу (2).

(1) Пунниша Перовић, *Преглед историје међународног радничког покрета*, Београд 1978, део 1, стр. 53.

(2) „Потребна је, међутим, само веза, па да се многе локалне борбе, које су свуда истог карактера, централизују у националну, у класну борбу. А свака класна борба јесте политичка борба” — (*Манифест комунистичке партије*).

Одавде се, ипак, отвара низ питања о томе колико је политички организован раднички покрет кренуо путем остварења Марксових идеја и програма.

МАРКСОВЕ ПОЛИТИЧКЕ ПОРУКЕ ОД ПРВЕ ДО ДРУГЕ ИНТЕРНАЦИОНАЛЕ

Пре свега, ваљало би констатовати шта се подразумевало под марксизмом у Марксово време. Након детаљног истраживања Е. Рабонијери је закључио: „Као појам који се проширио шездесетих година XIX stoleћа, марксизам значи свест о историјски одређеном обележју капиталистичке економије и о томе да се у њеном крилу формира једна антагонистичка тежња која треба да подстиче у правцу социјализма, ка одлучујућој функцији радничке класе у том процесу и вољи да се га тежња изрази на политичком терену” (3). Такође: „Далеко од тога да упућује на схватање света или на неку методу знанствене анализе, та је реч значила верност, прокушану у политичкој борби, која је настојала најуже да повеже нова искуства радничког покрета са традицијом из 1848. године ... Стога свест о вези између пуног остварења демократске револуције и почетка борбе за социјализам већ од почетка узрокује карактеристично понашање Марксових следбеника с обзиром на друге тежње радничког покрета у Немачкој и на међународном плану: то је у почетку значило бити 'Marxianer'” (4).

У Првој интернационали (1864—1872) Марксово непосредно политичко ангажовање, заједно с ангажовањем Енгелса и других истомислјеника, тежило је афирмацији основне идеје о потреби самосталног политичког деловања пролетаријата ради освајања политичке власти као пута за економско ослобођење, које мора бити његово сопствено дело (5). Уз то је ишла и идеја о истоветности пролетерских интереса у свим земљама, па је требало да Интернационала оствари акционо јединство међународне радничке класе кроз један заједнички програм.

Проблематично је колико су ове Марксове идеје биле прихваћене у Интернационали која је означила рабање европског радничког покрета. На британском тлу марксизам је остао егзотична биљка упркос Марксовом и Енгелсовом вишедеценијском боравку и раду управо у тој земљи, чији је раднички покрет доминантно био тредјунионистички оријентисан. Осим те струје, у Интернационали су се испојиле и разне друге — прудонизам, ласализам, а посебно анархизам. Њихов отпор Марксу углавном се концентрисао на две битне тачке: противљење политичкој акцији, оснивању политичке партије и освајању политичке власти као примарном задатку; и противљење Марксовим „ауторитарним” тенденцијама, тј. праву Интернационале да диктира норме за све земље и ситуације (6). Појачани отпор који су пружили Марксу после пада Комуне навео је историчаре радничког покрета да закључе како је Маркс, упркос бројчаној победи на два последња конгреса Интернационале, заправо био поражен. Али, Басо сматра да га нису победили они који су се против њега борили, већ даљи брзи капиталистички развој који је

(3) Ernesto Ragionieri, *Марксизам и Интернационала*, Београд, 1976, стр. 44.

(4) Е. Ragionieri, *исто*, стр. 25.

(5) Општи статут Међународног радничког удружења.

(6) Lelio Basso, *Социјализам и револуција*, Загреб, 1981, стр. 245.

створио услове и за значајан развитак радничког покрета, но „не више на револуционарној и интерналистичкој основи (...), него на темељу интеграције на националној разини. Повишење најамнина, краће радно време, право гласа, право на синдикално организовање, социјални закони — све су то били нови циљеви што су се јављали пред очима радничког покрета, али то су били циљеви које је требало следити у сфери националне политике, тј. у домену граница сваке поједине државе” (7).

Стога се отвара низ значајних питања о томе колико су политичке партије створене у последњој четвртини века кренуле правцем остварења Марксовог политичког програма и идеја Маркса револуционара. Тек, речи којима Маркс завршава критику првог политичког програма прве политичке партије овог типа — Критику Готског програма (1875) — *Dixi et salvavi animam meam* (рекох, и спасих своју душу), звуче готово симболично, закључио је Лефевр, означавајући да је заправо један ласаловски фалсификован „марксизам” кренуо у освајање света (8).

Са политичко-организационог становишта има смисла поставити питање колико је Марксова идеја „организовања пролетера у класу а с тим у политичку партију” (*Манифест комунистичке партије*), идеја међународне радничке партије, као и идеја аутономног политичког деловања пролетаријата, адекватно реализована у створеном типу радничких партија и садржају њихове активности. Оне су се, национално организовање, усредсредиле на изборну активност како би створиле позиције у националном парламенту или су, уколико је бирачко право било преуско да им пружи изгледе на успех, агитовале и демонстрирале за његово проширење да би кренуле у истом правцу — што Кол истиче као главну карактеристику „марксизма” који се широм Западне Европе обликовао у социјалдемократију (9). Мада нас те чињенице подсећају да су тековине буржоаске демократије попут општег права гласа резултат историјске борбе радничког покрета, оне указују и на почетну тенденцију да се прихвате смисао, оквири и границе политичког деловања које је у основи дефинисала буржоазија. Сам Маркс је, чини се, добро уочио двозначност тих демократских институција када је анализирао француски Устав из 1848. године (10). Због тога није довољна уобичајена кон-

(7) L. Basso, *исто*, стр. 246.

(8) „У Немачкој, социјалдемократска партија, делујући парламентарним путем (што Маркс не осуђује у *Критици Готског програма*) греша што прихвата постојећу државу коју је обликовао Бизмарк. Она поставља себи као политички циљ улазак у државни апарат, дакле, јачање државе и интеграцију радника у ту државу. Маркс је притешњен између оних што желе укинути државу (Бакуњин) и оних што је желе прихватити... Социјалдемократија поставља питање државе на Ласалов начин; он је себе сматрао Марксовим учеником а упућивао је на сасвим другачију могућност: државни социјализам. Представници радничке класе почињу фетишизировать државу. Партија која себе сматра револуционарном и жели променити друштво, жели само заузети државу да би преузела власт... Маркс се суочује са парадоксалном ситуацијом. Је ли он наследио да ће његова мисао бити искривљена и да ће Фердинанд Ласал бити, или готово бити заборављен, јер ће се победнички 'ласализам' звати 'марксизмом' и да ће у таквом фалсифицираном и мистифицираном облику 'марксизам' кренути у освајање света? Није. Маркс се ипак препознаје само у Париској комуни, коју немачка радничка класа и њезини 'представници' не познају или једноставно за њу не знају". (Henri Lefebvre, *Мисао постала свијетом. Треба ли напустити Маркса?*, Загреб, 1981, стр. 210—211).

(9) G. D. H. Cole, *A History of Socialist Thought*, Vol. III, London, 1956, part I, p. XI.

(10) „Али основна противречност тог Устава састојала се у овом: општим правом гласа он даје политичку моћ оним класама чије је друштвено ропство имао да овековечи — пролетаријату, селаштву и ситној буржоазији. А класи чију стару друштвену моћ санкционише, буржоазији, он одузима политичке гаранције те моћи. Њену политичку власт он ставља у демократске услове, који сваког тренутка помажу непријатељским класама да оне дођу до победе и да доводе у питање темеље самог буржоаског друштва. Он захтева од једних да од политичког ослобођења не прелазе на социјално, а од других да се од социјалне реставрације не враћају на политичку” (К. Маркс, *Класне борбе у Француској од 1848. до 1850*; К. Маркс—Ф. Енгелс, *Изabrана дела*, Култура, 1949, том I, стр. 151).

статација да је социјалдемократија оријентацијом на политичку активност потврдила Маркову идеју о нужности политичке борбе пролетаријата као револуционарног пута ка његовој социјалној еманципацији, јер се нужно отвара проблем схватања политичког феномена, те односа између институција либералне демократије и тежње за социјалном једнакошћу (социјализмом), што социјалдемократија тада не види и уопште не поставља.

Затим, начин одвајања/повезивања економске и политичке борбе отвара питање који је смисао „поделе рада“ између социјалдемократских партија и синдиката које су основале, аналогно одвајању економске и политичке сфере у капиталистичком начину производње. Тешко би се могло показати да је заиста остварена прокламована идеја о прерастању економске у политичку борбу и њиховој недељивости, с обзиром да је ова подела рада у социјалистичком покрету подразумевала различите циљеве и методе борбе и у том смислу заправо раздвојила тзв. непосредне и дугорочне циљеве радничког покрета. Ово раздвајање није морало бити очигледно јер су социјалистичке партије тесно сарађивале са синдикатима, а у својим програмима изразиле су и низ синдикалних захтева за побољшање друштвено-економског положаја индустријских радника, који су у индустријализованим земљама чинили њихову основну социјалну базу (11). Партија се могла борити за ове циљеве у националном парламенту, мада је њен главни циљ био освајање политичке власти ради превазилажења капиталистичког друштва. Но, могло је изгледати да због обе ствари треба да се усмери на јачање своје парламентарне снаге при чему је њена политичка активност добила смисао пропаганде, демонстрационе и изборне делатности. Очигледно је, ипак, да по својој суштини непосредни захтеви не воде постепеном остварењу социјалистичког циља, те да је стога отворен простор раздвајања економске и политичке борбе, као и текуће праксе и декларисаних циљева покрета.

Други аспект целе ове социјалдемократске оријентације односи се на опасност одвајања партије од директне акције класе. Ако имамо у виду Марков смисао политичке борбе као борбе класе у целини, и да је партија несумњиво претендовала на то да представља и артикулише интересе класе као целине, готово нужно се поставља питање модалитета односа између организације и покрета. Иако последице почетног социјалдемократског усмеравања нису једнозначне, ипак је разложно питати се није ли ту већ садржана могућност својеврсних редукција и замена у правцу свођења политичке, класне борбе на партијско освајање власти, замена класе као субјекта револуције политичком партијом — субјектом у име класе, са разноврсним и далекосежним опасним последицама на које је тада указивао анархизам. Није ли тиме такође појачана и опасност одређене паралелне интеграције и класе и партије у капиталистички систем; јер, циљеви за које се радничка класа директно и непосредно бори остају у границама капиталистичког система, а партија, иако хоће да превазиђе тај „синдикални“ ниво спонтане класне

(11) У индустријализованим земљама база социјалистичких покрета је био пролетаријат, мада су интелектуалци из средњег слоја били веома бројни на највишим функцијама у социјалистичким покретима; у претежно аграрним земљама социјалистичку организацију су у почетку сачињавали више интелектуални него радници. (Eric J. Hobsbawm, *Ширење марксизма у периоду од 1890. до 1905. године*, „Марксизам у свету“, 5—6/1975, стр. 335).

свести и борбе која је саставни део репродукције капитал-односа и да посредује свест и борбу за социјализам који је изван тог хоризонта, могла је и сама, одвојена од класе и затворена у политичку сферу капиталистичког друштва, лакше постати жртва других механизма интеграције.

Конечно, у вези са политичко-организационим питањем, аспект који је најчешће констатован у литератури односи се на тип међународног радничког организовања и с тим у вези на разлике између Прве и Друге интернационале. Б. Прибићевић их је сажето изразио: Прва интернационала је била међународна радничка партија, централизована и са јаким директивним центром и укључивала је поред социјалиста и друге прогресивне појединце и организације. Друга интернационала је била заједнички орган аутономних националних радничких и социјалистичких партија, децентрализована као тип међународног организовања (12). Однос национално-интернационално претрпео је очигледно померање тежишта, и ма колико то била логична последица јачања националних радничких покрета, на коју је између осталог указао Басо (13), остаје отворено питање који је модалитет односа био погодан за оживотворење Марксове идеје о међународној револуционарној партији пролетаријата. Но, и у овој се тачки организационо питање појављује као проблем суштински повезан са другим битним аспектима унутар целокупне политичке оријентације и идеолошког усмерења социјалдемократије.

СОЦИЈАЛДЕМОКРАТСКИ ПОЛИТИЧКИ ПРОГРАМ: ПОХОД НА ДРЖАВУ

Шта је био политички програм социјалдемократског покрета, на који га је упућивао марксистички схваћен социјализам, могло би се укратко сагледати на основу платформе која је средином деведесетих година афирмисана у Другој интернационали. Како Кол констатује, тада се марксизам на међународном плану добро држао у борби са другим струјама, захваљујући пре свега победи над анархизмом до 1896. године док је борба са синдикалистима тек била отпочела, а реформизам, иако присутан као тенденција, није постојао као доктрина која би на међународној сцени довела до јасне конфронтације — фабијанизам је био британска, а посибилизам француска варијанта, док немачки реформизам још није био доктринарно уобличен (14).

Главна идеја, која је 1893. постала и услов за присуство партија и синдиката конгресима Интернационале, могла би се укратко свести за афирмацију аутономне политичке класне борбе, тј. потребу да се радништво организује за независну политичку активност, схваћено тако да „радничке класне организације настоје колико је то могуће да иско-

(12) Бряко Прибићевић, *Социјализам светски процес*, Београд, 1979, стр. 111—112.

(13) У вези са гашењем Прве интернационале у време пораста радничког и социјалистичког покрета, Басо је написао: „Били су то масовни покрети и морали су заузети реалистичан став, који би водио рачуна о интересима, проблемима и захтевима радних маса. Међународно тело, које је још к томе хтело наметати директиве што би вределе за све, било је у изравној супротности с настанком националних странака. Оно је морало нестати у тренутку када су се изгубиле и револуционарне перспективе, а оно мало избеглица, који су се у Лондону заваравали да сваки од њих представља своју земљу, замениле су организације чврсто укоренење у властитој националној збиљи“ (Lelio Basso, *Социјализам и револуција*, стр. 246—247).

(14) G. D. H. Cole, *A History...* Vol. III. part I, p. 35—36.

ристe или освоје политичка права и законодавни механизам за унапређење интереса пролетаријата и освајање политичке власти (15). Овај услов, који је смерао да искључи анархисте (а да ипак није успео да елиминише синдикалистe који су стално изнова продирали кроз синдикате), био је претпоставка за политичку платформу која је у Интернационали усвојена 1896. године. Са доста уопштених и спорних формулација због неслагања других струја са социјалдемократијом, платформа је упућивала на то да је освајање политичке власти и употреба легислативних и административних средстава за еманципацију радничке класе пут за успостављање међународне социјалистичке републике. Због тога је тражила независност од свих буржоаских политичких партија, а као непосредне политичке захтеве назначила је: опште право гласа, еманципацију жена, други круг гласања, референдум, пуну аутономију свих нација и уништење колонијалне експлоатације (16).

Да би се освојила национална законодавна тела била је, према социјалдемократском схватању, потребна дисциплинована политичка акција посредством централизованих партија, које користе синдикате као регрутну базу у изборима. Ипак, као што Кол примећује, „у највећем броју случајева још увек нису сматрали да изборни успех, чак ни у случају освајања парламентарне већине, носи са собом промену у битном карактеру државе. Још увек су мислили да изборне победе само припремају пут некој врсти револуције, чији би резултат био рушење и замена постојеће државе новом радничком или народном државом” (17).

Конкретно, историјски сагледано, о револуцији је мислила немачка социјалдемократија и оне друге партије у првом реду које парламентарним путем нису могле стићи до извршне политичке власти у полупарламентарним или потпуно недемократским системима. На битно питање шта је требало да буде створено у револуцији, одговорио је репрезентативно за социјалдемократију Кауцки у многим својим списима: класна држава пролетаријата, институционално обликована као парламентарна демократска република. Теза да је парламент у модерној држави незаменљиво техничко средство администрирања друштвом и да га социјалдемократија не користи само у време буржоаске доминације да би развила своју активност, већ да ће га употребити и за остварење сопствене власти, јасно показује да је за пролетаријат, тј. социјалдемократију основни проблем да освоји парламент, да му додели пуну контролу над активношћу бирократије и да га подреди вољи пролетаријата (18). То је значило и да га употреби за „општу социјализацију” средстава за производњу и размену, како би она дошла под контролу демократске организације у интересу читавог друштва. Док је за немачку социјалдемократију и партије сличног положаја програм социјализације морао да сачека време после револуције, радништво либералних земаља је непосредно позвано Резолуцијом Интернационале 1896.

(15) Резолуција усвојена на конгресу Интернационале у Цириху 1893. године (цитат код: G. D. H. Cole, *исто дело*, том III, део I, стр. 26).

(16) Резолуција усвојена на конгресу Интернационале у Лондону 1896. године (цит. према: G. D. H. Cole, *исто дело*, стр. 29).

(17) G. D. H. Cole, *исто*, стр. 11.

(18) Massimo Salvadori, *Схватање револуционарног процеса у делу Карла Каутског (1891—1922)*, „Марксизам у свету”, 11—12/1979, стр. 414—415.

да тражи социјализацију, национализацију и комунализацију рудника, челичне и хемијске индустрије, железнице и великих фабрика јер су „достигле степен на коме њихова социјализација и национализација не представљају проблем с економске тачке гледишта” (19).

Ова заједничка платформа социјалдемократског покрета у Интернационали већ указује на објашњење како су западноевропске партије могле прихватити тај марксистички инспирисан програм, а да њихова марксистичка оријентација остане сасвим дискутабилна. Оне нису морале да мисле у терминима некакве револуције да би овакав програм остваривале, осим у смислу да социјалдемократско освајање парламентарне већине, и тиме владе, представља класну промену власти, која је онда полуга социјалних преображаја.

Изнето схватање такође навраћа на питање није ли се то заиста победнички „ласализам” подметнуо за марксизам као што тврди Лефевр, и отвара проблем теорије државе у марксизму Друге интернационале. Срж тог схватања сажето је изразио Кауцки ставом да „аутентични парламентарни режим може бити како инструмент диктатуре пролетаријата тако и инструмент диктатуре буржоазије” (20), што показује да је сматрао неподесним тезе које је Маркс изразио у свом напису о Париској комуни. Та теорија државе, констатовао је уз многе друге и Колети, има своје извориште код Енгелса и изражава немоћ да се специфични карактер представничке државе повеже са посебно капиталистичком друштвено-економском структуром и схвати као органски производ тог типа класног друштва. „Последица те неспособности да се стварно повеже модерна држава с њеним специфичним економским базама, јесте, најпре, *волунтаристичка* концепција која у држави, или бар у облику што је ова поприма, види интенционални производ, *ad hoc* проналазак владајуће класе; а на другом месту, та се концепција — управо по томе што *равнодушно* посматра облик државе с обзиром на тип друштвених односа који у њој владају — истовремено отвара (...) најнеобузданијем субјективизму и међукласној концепцији. Према субјективизму се отвара утолико што сматра да је за социјализам одлучно и битно борити се да на власт дође одређени политички кадар уместо да се измене темељне структуре саме власти (...); интеркласној концепцији утолико што је власт која је тако схваћена, тј. као увек исти инструмент који може служити зависно од прилика супротним интересима, осуђена да у својој битној структури буде равнодушна према сваком класном садржају” (21). Та је концепција, указује Колети, даље била сасвим подобра за две супротстављене интерпретације: једну сектанску и примитивну која политичку једнакост сматра чистом преваром, и другу „ревизионистичку” која у модерној представничкој држави види израз општег и заједничког интереса (22).

(19) G. D. H. Cole, *исто дело*, стр. 12, 31—32.

(20) Karl Kautsky, *Der Parlamentarismus, die Volksgesetzgebung und die Sozialdemokratie* (1893), цит. код: M. Salvadori, *исто дело*, стр. 415.

(21) Lucio Colletti, *Идеологија и друштво*, Загреб, 1982, стр. 120.

(22) L. Colletti, *исто*, стр. 121.

ЦЕНТРАЛНА ЕВРОПА: СУСРЕТ МАРКСИЗМА И РАДНИЧКОГ ПОКРЕТА

У западним демократијама парламентарни пут ка власти је био институционално отворен за радничке партије, но у низу земаља демократизација која би то омогућила изгледала је неостварива без револуције. Како нам Лихтхајм сугерише, то је вероватно најважнији разлог за продор марксизма управо у социјалистичке покрете оних земаља које нису имале либералну демократију (23). Хобсбаум у својим истраживањима о ширењу марксизма у периоду 1890—1905. долази до сличних запажања и закључака: прво, масовне социјалистичке партије радничке класе постојале су углавном у средњој, северној и западној Европи, али је дискутабилно колико је њихов социјализам био марксистички; право продирање марксизма и њихова доминација у социјалистичким и радничким покретима по свој прилици су били ограничени на централну и јужну Европу (северну Италију), као и на источну Европу у којој није било масовног покрета ове врсте (24). Друго, у земљама у којима се капитализам учврстио или се налазио у успешној експанзији, социјалдемократија није била револуционарна без обзира на то да ли је званично била марксистичка, а у таквим земљама је социјалдемократија била изразито марксистичка само у случају да делови либералне буржоазије нису успели да се ставе на чело радикално-демократског покрета ситне буржоазије и да у заједнички фронт борбе повуку и делове политички свесних радника (25).

Ова груба слика географског распрострањања масовног радничког покрета и марксизма више сугерише њихово размимоилажење на правцима северозапад-југоисток, него сусретање које је спорадично или проблематично, и које би се могло лоцирати уверљиво једино у централној

(23) „Сама чињеница да је пруско (иако не свегерманско) бирачко право практично искључило радничку класу из гласања била је довољна гаранција невоља у недалекој будућности. Мирна демократизација немачког царства би била немогућа из разлога схватљивих свакоме ко поразмисли шта би се догодило аристократији ако икада изгуби политичку контролу над државом коју је основала. У том погледу Прусија—Немачка . . . је личила на Аустро—Угарску, чак на царску Русију, пре него на западноевропске земље. Управо зато су немачки, аустријски и руски социјалдемократи сви постали марксисте” (George Lichtheim, *A short History of Socialism*, Fontana/Colins, 1975, p. 244).

(24) Детаљније размотрено ширење социјалистичког покрета и марксизма у периоду 1890—1905. би изгледало овако: у Британији није било масовне социјалистичке партије а марксистичке организације су биле безначајне; у Скандинавији је дошло до извесног продора марксизма, посебно у Данској; у Холандији СП остаје релативно мало значајна; у Белгији, Немачкој и Аустрији је створена по једна снажна радничка партија али је белгијска партија била марксистичка „само утолико уколико је марксизам био тада надмоћна верзија много неспецифичнијег социјализма, који је ова партија заступала”; и у немачкој партији „привидно потпуна доминација марксизма не би смела да нас наведе да подценимо даље стварно постојање немарксистичких тенденција у партији”; аустријску СП Хобсбаум третира као недвосмислено марксистичку; у француском социјалистичком покрету постојала је јака марксистичка и јака немарксистичка струја; швајцарски социјалистички покрет је изгубио ранији значај у епохи Друге интернационале; у медитеранској зони социјализам и марксизам су постали масовна појава само у Италији, док је на Пиринејском полуострву доминација припадала анархосиндикализму и републиканском радикализму; у Грчкој је социјализам остао безначајна појава; у хабсбуршком царству социјалистички покрет је показивао тенденцију цепања по националним линијама и само у Чехословачкој је настао масован социјалистички покрет; за подељену Пољску тешко је рећи шта прецизно осим да је социјалдемократија Краљевине Пољске, а не Пољска социјалистичка партија, уједињавала испрва реновиране социјалисте-марксисте, док међу пољским емигрантима социјалистичка идеја није била снажна; у царској Русији је настао јак марксистички центар, али без масовних социјалистичких партија, и значајно је утицао на прогор марксизма на Балкан; у југоисточној Европи социјализам и марксизам су пустили корене у масама једино у Бугарској (што је утицало и на македонску ВМРО) (Eric J. Hobsbawm, *Ширење марксизма у периоду од 1890. до 1905. године*, „Марксизам у свету”, 5—6/1975, стр. 331—335).

(25) E. Hobsbawm, *исто*, стр. 344.

Европи — у Немачкој и Аустрији, и само још делимично у јужној Европи — у северној Италији.

Зашто је баш у централној Европи дошло до оваквог споја могуће је објашњавати на линији генералне Лихтхајмове констатације о продору марксизма у земље без либералне демократије. У Немачкој је политичка обесправљеност и отуђеност маса, упркос проширењу бирачког права за Рајхстаг које је дао Бизмарк, долазила отуда што политички центар власти није ни лежао тамо већ у Пруској и у рукама јункера, захваљујући пруском недемократском изборном систему. „Уништење овог специфичног комплекса политичке власти би претворило Немачку у (буржоаску) демократију, што је било управо оно што су Енгелс, Либкнехт, Бебел и Кауцки сматрали непосредним политичким циљем” (26). То је Лихтхајмова опаска, но, по свој прилици, то је само једна страна ствари. Друга, мање видљива је да је убрзани капиталистички развој не само створио бројну радничку класу, већ је постигао и ефекте њене делимичне, пре свега економске интеграције у дато друштво. Из споја те две стране је настала једна противречна појава коју је Грох назвао негативном интеграцијом радника-социјалдемократа: „То је с једне стране обележено постепеним побољшањем њихових економских прилика и тенденцијама да се дође до једнаких права — једнакости на политичком, друштвеном и правном плану, која им је тада била негирана — а с друге, искоришћавањем репресивних мера. Елементи интеграције спречавали су да агресивност, која је проистицала из ситуације у којој су се налазили радници, досегне интензитет који би јој омогућио да се претвори у политичке, па чак и револуционарне акције (27).

Можда је то важно објашњење зашто социјалдемократија није била револуционарна у земљама капиталистичке експанзије чак ни када је била марксистичка, те и зашто рецимо Социјалдемократска партија Немачке (SPD) није спроводила револуционарну политичку активност чак ни за време дванаестогодишње принудне илегалности под „Законом против друштвено опасних намера социјалдемократије” (28). Упркос извесној радикализацији, и тада је по речима секретара партије то била „делатност социјалдемократске реформистичке странке”, уз образложење да „партија која се ослања на масе и не може бити другачија” (29). Исто противречје, с проблемом политичке отуђености и непријатељства према аутократској држави, остало је и након поновног легализовања SPD 1890. године, па га је изразио и нови, Ерфуртски програм (1891) који је партија донела у атмосфери победе, охрабрења и увећане подрш-

(26) George Lichtheim, *A Short History of Socialism*, Fontana/Colins, 1975, p. 248—249.

(27) Dieter Groh, *Intégration négative et attentisme révolutionnaire*, „Mouvement sociale”, 95/1976, цитирано код: L. Basso, *Социјализам и револуција*, стр. 316—317.

(28) На првом конгресу у изгнанству SPD је укинула клаузулу из Готског програма која ју је обавезивала да се за своје циљеве бори „свим легалним средствима”, а три године касније се декларисала као револуционарна странка која нема илузија о остварењу својих циљева парламентарним методама (C. E. Schorske, *German Social Democracy, 1905—1917*, Harvard UP, 1955, p. 3). G. Roth констатује: „Дванаест година полицијских и судских упуштања владајућег система, чији је циљ био да угуши раднички покрет, произвеле су много већи број жестоких социјалдемократа него што би их било да није било те интервенције” (G. Roth, *I socialdemocratici nella Germania imperiale*, цитирано код L. Basso, *Социјализам и револуција*, стр. 308).

(29) Писмо Игназа Бајера упућено Бернштајну, цитирано код: James Joll, *The Second International 1889—1914*, London & Boston, 1974, p. 94—95.

ке (30). У њему је истакнута главна „marxianerska“ поента — веза између остварења демократије и борбе за социјализам, што је Салвадори сумирао на следећи начин: „База целокупног програма било је уверење да борба за демократизацију не може бити, наравно, одељена од борбе за социјализам, како би борба за демократију показала радничкој партији немогућност трансформације капиталистичке државе, али, такође, да не постоји други пут социјалистичке и револуционарне свести до ли онај који води преко демократије на коју се истовремено гледа као на неопходан и индискутабилан предуслов. Дакле, демократска борба се указивала као облик садржаја представљеног из борбе за социјализам а освајање демократије као темељ социјалистичке изградње” (31).

Управо је Ерфуртски програм сматран остварењем марксистичког политичког програма, узором који је опонашао највећи број социјалдемократских партија Европе, што је немачкој социјалдемократији обезбедило водећу позицију и у Другој интернационали. Мада се хегемонија марксизма у социјалдемократским покретима Друге интернационале вероватно не може објашњавати престижом SPD већ супериорношћу марксизма у анализи феномена експлоатације и класне борбе у односу на друге идеологије, нема сумње да су немачки теоретичари дали основни печат тој интерпретацији марксизма, а да је SPD као најмоћнија партија значајно посредовала у њеном ширењу. Стога, верзија марксизма коју је тих година дао Кауцки не само да је надахњивала узор-програм из Ерфурта, већ је и његов коментар-објашњење под истим насловом постало за партије Друге интернационале нека врста „новог Манифеста” (32).

МАРКСИЗАМ ДРУГЕ ИНТЕРНАЦИОНАЛЕ: РАСЦЕП РЕФОРМЕ И РЕВОЛУЦИЈЕ

Конечно, морало би се ближе размотрити и шта је био тзв. „марксизам Друге интернационале”. Док је у Првој интернационали марксизам значио позив на политичку аутономију радничког покрета, марксизам Друге интернационале је био одговор на захтев за идеолошком аутономијом, дакле, читаво једно схватање света, друштва и развоја које је истовремено хтело да буде и оријентација за акцију.

Која је то интерпретација која је настала непосредно након Марксове смрти, уобличена, као што је Рабониери утврдио; у периоду 1883—1886 (дакле пре настанка Друге интернационале 1889) кроз делатност Енгелса и Кауцког у „Neue Zeit” — часопису који је „предодредио свет мисли Друге интернационале” (33)? Који је то марксизам који

(30) За 12 година илегалности и репресије SPD је увећавала гласачку подршку са 437 000 на 1 427 000, док су синдикати повећали број чланова са 50 000 на 200 000 (L. Colletti, *Идеологија и друштво*, стр. 117).

(31) Massimo Salvadori, *Схватање револуционарног процеса у делу Карла Каутског (1891—1922)*, „Марксизам у свету”, 11—12/1979, стр. 412. Бернштајн је израдио практични део програма, који се односно на борбу за демократизацију немачке државе, а Кауцки је дао теоријски део полазећи од идеја из *Манифеста* и *Капитала* и „подвукао еволутивне црте капиталистичког развоја и његових социјално-политичких ефеката који су нужно кулминирали у социјалној револуцији. Еволуционизам и демократски хуманизам су два битна акцента” (M. Salvadori, *исто*).

(32) M. Salvadori, *исто*, стр. 413.

(33) Ernesto Ragionieri, *Марксизам и Интернационала*, стр. 176.

се проширио упркос релативно слабој раширености Маркових дела (34)? Проблем који се ту отвара могао би се поставити и овако: ако уважи-мо данас раширено схватање да је оправдано и нужно да престанемо да гледамо на Маркса и Енгелса као на једног мислиоца са две главе уместо као на два одвојена мислиоца, и да је интерпретација коју је дао Кауцки у тој мери оригинална да можда заслужује сопствени назив — „кауцкијанизам” (35), питање је хоћемо ли се бавити поређењем са Марковим идејама, критиковати разлике и стављати у сумњу јесу ли Марксови најближи сарадници заиста остали марксисти, или ћемо њихове интерпретације које су тесно везане за развој радничког покрета посматрати у склопу једне развојне историје марксизма. Овај је проблем у литератури постављен на разне начине, али у овој анализи је битније размотрити везу између идеолошких и практично политичких карактеристика социјалдемократског покрета, као доминантног унутар иначе идејно хетерогене Друге интернационале. Стога је најважније сагледати које је то схватање света постало „марксизам Друге интернационале” и које је дало револуционарни „имидж” социјалдемократском покрету и његовим посредством читавој Интернационали.

Данас изгледа није много спорно да је тај марксизам био једна еволуционистичка интерпретација друштвеног развоја, по чему се значајно уклопио у културну климу свога времена, представљајући се као „позитивна наука” о законима природе и друштва (36). Развој друштва није сагледан као резултат класне борбе већ детерминистички, као готово механичка последица развоја производних снага схваћених као технички чинилац, као средства за производњу. Пошто констатује да се средства за производњу концентришу као капитал у све мање руке, а да то на другој страни доводи до пролетаризације све ширих слојева друштва, та интерпретација закључује о нужности све оштрије класне биполаризације. То значи пропаст ситне буржоазије и претварање пролетаријата у друштвену већину, а поврх тога концентрација капитала концентрише и пролетаријат и омогућује му организовање, те на тај начин од њега ствара снагу која ће освајањем политичке власти и укидањем приватне својине остварити социјалистички преображај друштва. Истовремено, противречности самог капиталистичког развоја воде у кризу са којом наступа политичка револуција — чин освајања политичке власти од стране пролетаријата, што је предуслов социјалне револуције, дугог процеса преображаја, чији су темељни циљеви укидање приватне својине, пре свега над крупним средствима за производњу, укидање

(34) Од 23 главна Маркова рада само 11 је он лично објавио и то наравно није било доступно на свим језицима, те, примера ради, у Италији ниједно Марково дело није било преведено за његова живота (Umberto Cerroni, *Политичка теорија и социјализам*, Загреб, 1976, стр. 29—30). На француском језику, поред *Манифеста* и *Беде филозофије*, до деведесетих година био је објављен још само *Капитал* I; у Енглеској су упркос Марковом дугогодишњем боравку у тој земљи *Најамни рад и капитал*, *Капитал* и *Манифест* објављени тек 1886—1888, док је у Немачкој Маркс био познатији као политички руководилац него по својим теоријама (L. Basso, *Социјализам и револуција*, стр. 289, 321).

(35) Иван Припић, *Предговор Зборнику радова К. Каутског, Ортодоксни марксизам и реформизам*, Загреб, 1979, стр. XXXV.

(36) Према том схватању, развој друштва је само један посебан случај саморазвоја природе, па иста закономерност узрочно-последичног, механичко-детерминистичког типа важи и у природи и у друштву; на томе је засновано материјалистичко схватање историје као науке која важи објективно, независно од вредности опредељења. Иван Припић, као и низ других аналитичара, износи став да је Енгелсов *Анти-Диринг* дао могућност, ако не и засновао марксизам као природно-научни материјализам, али да је Кауцки даље доследно чзвео и развио читаву интерпретацију (И. Припић, *исто*, стр. XXII—XXV).

робне производње, демократизација односа у производњи и прерасподела националног дохотка (37).

Мада је ово крајње упрошћен приказ те интерпретације, стојн закључак многих аналитичара да је она указивала да капитализам *сам* ствара и објективне и субјективне претпоставке своје пропасти. Конкретна улога социјалдемократије поприма у том контексту смисао испуњавања задатака које су фиксирали закони историје. Она је, како каже Кауцки, револуционарна партија али не партија која прави револуцију (38). Задатак социјалдемократије је да припреми пролетаријат за велики подухват који му је историја наменила, а марксизам открио, па управо то научно сазнање она треба да предочи пролетаријату, да „уне-се“ у његову свест, како би ово постало његов „поглед на свет“. Стога идеолошко-политичко просвећивање постаје главна револуционарна делатност партије (39). Поред тога, социјалдемократија наравно треба да се концентрише на изборну и парламентарну активност, и као што је Енгелсов „политички тестамент“ назначио, да напусти тактику преврата из 1848, јер њена изборна маса ионако расте „тако спонтано, тако непрекидно, тако неодроживо, тако мирно, као неки природни процес“. „Стално одржавати тај пораст док он сам по себи не прерасте преко главе данашњем систему владавине, не уништити тај из дана у дан све јачи ударни одред у авангардним борбама, него га сачувати недирнутог до одлучујућег дана — то је наш главни задатак“ — Енгелсове су речи (40). По мишљењу Лелија Баса, „ревизионистички“ карактер овог Енгелсовог политичког текста није у томе што одустаје од насилног освајања власти, што су често истицали тзв. револуционари, него што одустаје од Марксових дијалектичких ставова, посебно од револуционарне праксе, па „у том је смислу и објективни процес што га је Енгелс видео пре механички процес него плод противречности што их је описао Маркс“ (41).

Револуција је, дакле, објективно загарантована, те социјалдемократија и пролетаријат немају потребе да конкретно и непосредно за

(37) И. Прпћ, *исто*, стр. XXXI.

(38) О томе Кауцки каже: „Знамо да своје циљеве можемо постићи само револуцијом, али такође знамо да ни ми немамо моћи да ту револуцију *направимо* нити напнм противници да је *спрече*. Зато нам уопште не пада на памет изазвати или припремати револуцију. А будући да револуцију не можемо самовољно подићи, не можемо такође ни најмање рећи о томе када ће, у којим условима и којим облицима наступити. Знамо да се класна борба између буржоазије и пролетаријата неће завршити пре него што он освоји потпуно политичку власт коју ће искористити за увођење социјалистичког друштва. Знамо да се та класна борба мора све више раширити и интензивирати; да пролетаријат бројчано и својом моралном и економском снагом све више расте, да су стога његова победа и пораз капитализма неминуовни, али ми можемо само крајње нејасно наслућивати када ће се и како водити последње одлучне битке у том социјалном рату“ (Karl Kautsky, *Социјалдемократски катекизам, Зборник „Ортодоксни марксизам“ и реформизам*, Загреб, 1979, стр. 261—262).

(39) Милош Николић констатује да је разбијено јединство и промењен смисао научне и идеолошке димензије/улоге марксизма, па је с једне стране он позитивна, објективна наука чији је носилац не пролетаријат него буржоаска интелигенција а, с друге стране је онда педагошка улога политичког просвећивања, идеолошке индоктринације, како би се у пролетаријат учело то сазнање као свест о његовом положају и задатку. „Уместо да радничка класа формира и развија своју револуционарну класну свест у току самог револуционарног процеса и то под утицајем марксизма који научно обликује радничка искуства револуционарне борбе, развија се активност теоријског, идеолошко-политичког просвећивања (једностраног уношења револуционарне свести у раднички покрет) као основни облик и чинилац револуционарног теоријског уздицања пролетаријата; просвећивање прима на себе и задатак револуционарне, историјске праксе“ (Милош Николић, *Основни резултати развоја савременог марксизма, „Марксизам у свету“*, 6—7/1982, стр. 40—43).

(40) Енгелс, *Увод Марксовим Класним борбама у Француској*, Маркс—Енгелс, *Изборана дела I*, Београд, 1949, стр. 114.

(41) Lelio Basso, *Социјализам и револуција*, стр. 342.

њу ишта битно учине. Нереволуционарна пракса партије је овим идеолошки заштићена. Идеологија заснована на непревладивом дуализму теорије и праксе, економистичког еволуционизма и фатализма с једне стране а волунтаристичког прагматизма и субјективизма с друге, јесте била мисао о (будућој) револуцији, али не и мисао револуционарне праксе. К. Корш у вези с тим констатује преображај марксизма: „Јединствена целовита теорија социјалне револуције преобразила се у научну критику грађанског економског поретка и грађанске државе, грађанског образовног система и грађанске религије, уметности, науке и културе уопште, у критику која по својој бити не мора нужно тећи у револуционарној пракси него једнако добро може тећи — а у својој збиљској пракси стварно и промиче — у разноврсним *реформаторским* настојањима која начелно не прекорачују тло грађанског друштва и њихове државе” (42).

Овакав карактер марксизма објашњава како су социјалдемократски покрети могли бити стварно нереволуционарни, чак и уколико су били заиста марксистички. Басо је из тога закључио да је „целокупна идеологија што ју је разрадио Кауцки имала као циљ управо то да одржи веру у револуционарни карактер странке, упркос све већем истицању њеног реформистичког обележја” (43). Колаковски је читава ту политику свео на формулу: „Тренутно поправљамо капитализам, социјализам нам је, како год било, загарантован историјским законима” (44).

Чини се, коначно, да расцеп између реформе и револуције није само у разлазу између (реформистичке) праксе и (револуционарне) теорије као што се обично наглашава. Расцеп је и у самој теорији која не успева да доведе у везу непосредне практичне задатке које индицира и дугорочне циљеве револуционарног преображаја. Управо зато што не произлази из актуелних задатака и праксе покрета, жељена револуција бива приписана објективним и нужним законима друштвеног развоја.

Уз све ово што је речено о тој интерпретацији марксизма коју је теоријски обликовао и даље бранио Кауцки, не треба заборавити да је она значајна управо по томе колико и како је изразила стварни развој радничког покрета, тј. што је била релевантна за идеолошку идентификацију социјалдемократије, као доминантне струје у социјалистичком покрету Друге интернационале. С тим у вези су вероватно у праву теоретичари попут Розенберга који су истакли да би било сасвим погрешно и антиисторично сматрати да су Кауцки и његови пријатељи измислили начела Друге интернационале, јер је социјалистички раднички покрет у том раздобљу историјски производ развоја самог европског пролетаријата. Из тог развоја — по њему — проистиче и разлика између Марксове и Енгелсове револуционарне *Realpolitik* у време Прве интернационале и радикализма Друге интернационале, који је „одустао од револуционарне народне политике и заменио је професионалном и протестном политиком индустријских радника” (45).

Истовремено, требало би имати у виду да је тај марксизам током деведесетих година XIX века имао своју фазу експанзије и свој „клас-

(42) Karl Korsch, *Марксизам и филозофија*, Београд, 1970, стр. 59.

(43) L. Basso, *исто*, стр. 344.

(44) Лешек Колаковски, *Главни токови марксизма II*, Београд, 1983, стр. 71.

(45) Arthur Rosenberg, *Demokratie und Sozialismus*, стр. 24, цитирамо код: E. Ragionieri, *Марксизам и Интернационале*, стр. 178.

сичан тренутак” посматран као доктрина. На прекретници векова, са окончањем дуге кризе капитализма, отворила се друга криза марксизма. О њој би се вероватно могло говорити са више аспеката: са првог, заустављено је даље ширење марксизма у радничком и социјалистичком покрету доминацијом других идеологија; са другог, и у самој марксистичкој теорији је дошло до озбиљних преиспитивања у светлу нових појава које је донео капиталистички развој; и са трећег, практична политика социјалдемократског покрета све се више разилазила са декларисаним принципима и циљевима. При том је из постојеће раздвојености реформе и револуције, као што је Басо закључно, у социјалистичком покрету следећих година настала и стално се даље обнављала подела на реформистичко и максималистичко крило: „Пошто је било нарушено марксистичко дијалектичко јединство и изолована два моменга свакодневне борбе и крајњег циља, та ће се подела непрестано обнављати унутар радничког покрета, и то подела на посивилистичко, опортунистичко, реформистичко крило, или како се већ жели назвати, и екстремистичко, максималистичко, непомирљиво крило, а оба су два лица истог неразумевања дијалектичности збиље, две политичке тенденције које остају с ону страну истинске класне свести, с ону страну марксистичке синтезе, с ону страну револуционарних деловања у правом смислу” (46).

(46) Lelio Basso, Увод књизи *Scritti politici R. Luxemburg*, цитирано у: L. Basso, *Социјализам и револуција*, стр. 306.

*Mr. Gordana Pavićević-Vukašinović,
Assistant of the Faculty of Law in Belgrade*

THE ORIGIN OF SOCIAL-DEMOCRACY AND MARXISM OF THE SECOND
INTERNATIONAL — ENCOUNTER OR SEPARATION BETWEEN
MARX AND CLASS MOVEMENT?

Summary

The author considers historical origin of social-democracy and so-called marxisms of the Second International during the last quarter of nineteenth century, while endeavouring to analyze a widely accepted interpretation of the Second International as an achieved connection between mass workers' movement and Marx' revolutionary thinking. He considers along these lines the destiny of Marx political messages and the way of their realisation in the social-democratic movements, while having in mind many open issues of organisational, program, political, ideological and theoretical nature. The author points at limited, contradictory and controversial aspects of Marx' thinking in the social-democratic parties of European countries and, through them, in the Second International. At the same time he tries to supply some elements of explanation of such historical development of the socialist movement and the so-called marxism of the Second International, whose contradictions in tendencies of integration and revolutionary ideas are reduced in essence to the rift between the reform and the revolution within the social-democratic political doctrine.

*Mr Gordana Pavićević-Vukašinović,
assistant à la Faculté de droit à Belgrade*

L'APPARITION DE LA SOCIAL-DÉMOCRATIE ET DU MARXISME
DE LA SECONDE INTERNATIONALE — LA RENCONTRE OU LA
SEPARATION DE MARX ET DU MOUVEMENT DE CLASSE?

Résumé

L'auteur examine l'apparition historique de la social-démocratie et dudit marxisme de la Seconde internationale au cours du dernier quart du 19e siècle en vue de réexaminer de manière critique une interprétation répandue de la Seconde internationale comme une jonction réalisée du mouvement des ouvriers de masses et de la pensée révolutionnaire de Marx. Dans ce sens, l'auteur traite le destin des messages politiques de Marx et la façon de leur réalisation au sein des mouvements social-démocratiques, tout en tenant compte de la multitude des problèmes ouverts de nature organisationnelle, programmatique, politique, idéologique et théorique. Dans ce cadre, l'auteur indique les aspects limités, contradictoires et problématique de la réception de la pensée de Marx au sein des partis social-démocratiques dans les pays européen et, par leur intermédiaire, au sein de la Seconde internationale. En même temps, l'auteur tâche de donner aussi certains éléments pour l'explication de tel développement du mouvement socialiste et dudit marxisme de la Seconde internationale dont les contradictions entre la tendance d'intégration et les idées révolutionnaires se réduisent, en effet, à la rupture entre la réforme et la révolution dans la doctrine social-démocratique politique.